

ΕΤΟΣ Δ'.

ΙΟΥΛΙΟΣ 1933

ΤΕΥΧΟΣ 4.

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸν νοεῖν ἔστιν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg.
— Karl Joël τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel. — Ernst Hoffmann τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank, τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας. — Raφ. Δήμου, καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν 'Ην. Πολ. τῆς 'Αμ. — K. Τριανταφυλλόπουλος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν 'Αθηνῶν. — August Faust ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Mich. Τσαμαδὸς σύμβουλος ἐπικρατείας. — X. Τζωρτζόπουλος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. — Franz Boehm ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg — Παν. Κανελλόπουλος καθ. Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν. — Κωνσταντīνος Τσάτσος ἔκτ. καθ. Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν. — Ιωάν. Θεοδωράκόπουλος τακτ. καθ. Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. — Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ. Πανεπιστημίου 'Αθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ
ΨΑΡΡΩΝ 41

1933

Ε.Γ.Δ της Κ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

δηλώνουν αύθαιρέτως τὰς δυναμικότητάς των διὰ τῶν πολιτών μορφῶν τῶν ζωντανῶν μηχανῶν. Τὰ ἔδικτερα δύναται γραμματίσται τῆς ζωῆς ἐξ ὧν τὸ ἐκπληκτικότερον εἶναι ἡ δημοσιογραφία μορφῶν, κατὰ τὴν ἐπιτυχή ἐκφρασιν τοῦ μεγάλου Βέλγου ἐμβρυολόγου Brachet, διέπονται ὑπὸ νόμων πολυπλόκων, οἵτινες ἔδικτοι εἰς μέσην τὴν ζωντανήν μηχανήν. Τὰ φυσικογραμματά φαντάζενα τῆς λειτουργίας τῶν μηχανῶν τούτων, γίτα τῶν ζωντανῶν ὀργανισμῶν, διέπονται ὑπὸ τῶν γενικῶν νόμων τῆς ζωῆς. Άριστης ἀπλοτέρης δύναται μηχανικὴ ἐξηγήσεις τῶν ἔδικτερων γραμματίσται τῆς ζωῆς εἶναι πολὺ ἀποδεκτή καὶ βεβαιωμένα. Ἐπίσης ἀπλοτέρη καὶ βεβαιωμένη εἶναι ἡ ὑπόθεσις τῆς ζωῆς ἡ οὐρά μεταξύ διὰ τὴν ἐξηγήσιν τῶν ἔδικτερων γραμματίσται τῆς ζωῆς. Άλις συγθήκαι ὑπὸ τὰς ὅποιας συντελεῖται ἡ ἐξέλιξις τῶν ζωντανῶν μορφῶν τῆς ζωῆς μᾶς εἶναι κατὰ βάθος ἀγνοούσαι καὶ δὲν θὰ εῖναι εσωδικοτέλεσματός ὁ πλήρης καθορισμός των ἕνεκα τοῦ δημιουργικοῦ γραμματίσται τῆς ἐξελίξεως.

Σ. Ε. Παπαδάκης

Θ. Φ. Παπακωνσταντίνος: Εἰσαγωγὴ στὴ διαλεκτικὴ (Ἐκδόσεις Γροβόστη) σελίδες 84.

Τὸν συγγραφέα τῆς μικρᾶς αὐτῆς, σαφοῦς καὶ ἐν πολλοῖς ἐπιμελοῦς πραγματείας, ἐγνώρισα πρὸ ἐνδεῖ καὶ πλέον ἔτους μέσῳ ἄλλης τινὸς πραγματείας του, ἐκδοθείσης ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἄν παραποιήσεις τοῦ Μαρξισμοῦ ἐν Ἑλλάδι». Ἀναφέρομαι εἰς τὸ πρῶτον τοῦτο πόνημα τοῦ Παπακωνσταντίνου διὰ γὰρ καταδεῖξω τὴν διαφοράν, ἡ ὅποια ὑπάρχει μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ νεωτέρου του ἔργου, διαφοράν, ἡ ὅποια, κατὰ τὴν γνώμην μου, πρέπει ἔδικτερως νὰ τονισθῇ. Τὸ πρῶτον βιβλίον τοῦ Παπακωνσταντίνου ἐστρέφετο ἐναντίον μου καὶ μάλιστα ὡς συγγραφέως τῆς ἐν 1931 ἐκδοθείσης πραγματείας «Κάρολος Μάρκος» (συμβολὴ εἰς τὴν ιστορίαν τῶν σίκουρων καὶ αἰγαλονικῶν θεωριῶν), ἀλλὰ καὶ προσωπικῶς. Δὲν ἀπήγνησα τότε εἰς τὸν πρωτόπειρον συγγραφέα τῆς ἐναντίον μου στραφείσης δριμυτάτης κριτικῆς, διότι ἐκ πρωστικῆς ἐπαφῆς, εἰς τὴν ὅποιαν ἥλθον μετ' αὐτοῦ, ἀπεκόμισα τὴν ἐντύπωσιν, διτὶ εἰς τὰ βαρύτατα ἀνομήματα, τὰ ὅποια χαρακτηρίζουν τὴν κριτικήν του ἐκείνην, παρεσύρθη ἀπὸ νεανικὴν ἐπιπολαιότητα. "Ηδη, διότε διὰ τοῦ γέου του ἔργου ἀποδεικνύεται δριθή ἡ ἀνωτέρω ἐντύπωσις, θεωρῶ ἀναγκαῖον νὰ σημειώσω μερικὰ ἀπὸ τὰ παλαιά του ἀνομήματα διὰ γὰρ καταδειχθῆ ἡ ἀπόστασις, ἡ ὅποια ἐδημιουργήθη μεταξὺ τοῦ συγγραφέως τῆς αρινομένης ἐνταῦθα ἐργασίας καὶ τοῦ γθεσιγοῦ μου ἀριτικοῦ.

Εἰς τὴν σελ. 13 τοῦ βιβλίου του «Ἄι παραποιήσεις τοῦ Μαρξισμοῦ ἐν Ἑλλάδι» ἔγραψεν δὲ Παπακωνσταγίνου, παραπέμπων εἰς τὴν σελίδα 13 τοῦ περὶ Μάρκον βιβλίου μου: «'Αρκεῖται μόνον (δι Κανελλόπουλος) γ' ἀνακαλύπτη κάθε τόσο τὴν πυρίτιδα καὶ τὴν Ἀμερικήν, ὑποστηρίζων μετ' ἐμβριθείας καὶ ἀρκετοῦ ναρκισσισμοῦ ὅτι λ.χ. ἡ κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ καθεστῶτος ἀποτελεῖ τὸν πυρήνα τῆς διδασκαλίας τοῦ Κ. Μαρκ....». Τι γράφω ὅμως ἐγὼ εἰς τὴν σελίδα 13: Παραπέμπων ἐν ὑποσημειώσει εἰς τὸ περὶ Μάρκον ἔργον τοῦ E. Tönnies, γράφω εἰς τὸ κείμενον ἐντὸς εἰσαγωγῆς καὶ ἡ τὸ ξένης: «Τὸν πυρήνα τῆς διδασκαλίας τοῦ Μαρκ ἀποτελεῖ, ὡς λέγεται δι Ferdinand Tönnies, ἡ κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας». Ποῦ ὑπάρχει δὲ ναρκισσισμός, ἡ ἐμβριθεία, ἡ ἀνακαλύψις σῆς πυρίτιδος καὶ τῆς Ἀμερικῆς; Θὰ ἥρκει, ὃν δὲν ἀπατῶμαι, γὰρ ἀποκαλύψω αὐτὸν καὶ μόνον τὸ παραστράτημα τοῦ Παπακωνσταγίνου, διὰ νὰ τὸν καταγγείλω ἐπὶ ἐπιπολαιότητι ἢ καὶ ἐπὶ κακοποιητικότητι ἀκόμη. Δὲν πρόκειται δόμως ὑστερούσις περὶ τοῦ μόνου παραστρατήματος, τοῦ δποίου ἡ ἀποκαλύψις θὰ ἥτο δυνατὸν νὰ θέσῃ τὸν κριτικόν μου ἐκτὸς πάσης ἐπιστημονικῆς τιμῆς καὶ πίστεως. "Ἄς μου ἐπιτραπῇ νὰ μνημονεύσω καὶ ἄλλο ἀνάλογον. Εἰς τὴν σελ. 6 τῆς κριτικῆς του, ἀναφέρων δὲ Παπακωνσταγίνου, ὅτι διὰ τοῦ περὶ Μάρκον βιβλίου μου ἀπηργήθην τὴν παλαιωτέραν πραγματείαν μου «Κριτικὴ τοῦ ἴστορικοῦ ὄλισμοῦ», πραγματείαν, κατὰ τῆς δποίας ἐδημοσιεύθησαν κριτικαὶ τῶν Σωμερίτη καὶ Κορδάτου, γράφει: «Ἡ ἀνασκευὴ, αὗτη (τῶν Σωμερίτη καὶ Κορδάτου) ἐδημοσιεύρεται τὴν ὑποχρέωσιν εἰς τὸν κ. Κανελλόπουλον ν' ἀπαντήσῃ. Αὐτὸς δόμως παρέκαμψε τὸν σκόπελον ἰσχυρισθεὶς ἐν ὑποσημειώσει τοῦ νέου του βιβλίου (σ. 149 σημ.) ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀπαντήσῃ εἰς τὰς κριτικὰς διὰ τὸν ἀπλούστατον, συγάμα δόμως καὶ σοβαρώτατον λόγον, ὅτι αὗται στεροῦνται ἐπιστημονικοῦ ἥθους. Ο κ. Κ., ἀντὶ νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν ἀφελὴ ταύτην ὑπεκφυγήν, ἥδύνατο εἰλικρινῶς φερόμενος, νὰ εἴπῃ ὅτι δὲν ὑπάρχει λόγος ν' ἀπαντήσῃ πλέον εἰς κριτικάς, διατυπωθείσας ἐναντίον ἀπόψεων, τὰς δποίας ἀπεκήρυξεν, ἀναγνωρίσας οὕτως ἐμπράκτως τὸ ἐσφαλμένον αὐτῶν». Εἶναι δόμως ἀρά γε γεγονός, ὅτι «ὑπεξέφυγα», χωρὶς νὰ ἀναγνωρίσω «εἰλικρινῶς» τὴν μεταστροφήν μου; Δυστυχῶς (δηλαδὴ εὔτυχῶς δι' ἐμὲ) συλλαμβάνεται καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο δὲ κριτικός μου «ψευδόμενος». Εἰς τὴν ὑποσημείωσιν τῆς σελίδως 149, εἰς τὴν δποίαν αὐτὸς οὗτος δὲ Παπακωνσταγίνου παραπέμπει, γράφω δι' ὅσους γνωρίζουν νὰ διαβάζουν «δλοκλήρους» φράσεις τὰ ἔξης: «'Ανεξαρτήτως τοῦ ὅτι σήμερον δὲν ἔξακολουθοῦμεν υἱοθετοῦντες δσα ἀνεπτύχθησαν ἐν τῇ μελέτῃ, καθ' ἡς ἐστράφησαν οἱ Σωμερίτης καὶ Κορδάτος, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὰς κριτικὰς των καὶ διὰ τὸν ἀπλούστατον, συγάμα δόμως καὶ σοβαρώτατον λόγον, ὅτι αὗται στεροῦνται ἐπιστημονικοῦ ἥθους».

Αὐτὸς ήτο διαδότης, κατά τὸν ὄποιον ἔγραψεν ἀλλοτε διαπάνω σταυτίνοις. Τὸ διάδοσις γένος του βιβλίου ἔγκαταλείπει πλέον τὰς παλαιὰς μεθόδους καὶ ἀποφασίζει νὰ γίνῃ ἐπιστήμων σοβαρώτερος καὶ εύσυνείδητος φαίνεται ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ γεγονότος. Έτοι, ἐν ᾧ εἰς τὸ παλαιὸν ὅμικρτωλὸν πόνημά του, παραπέμπει, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ, τὴν γερμανικήν, εἰς συγγράμματα γερμανικά (καὶ παραπέμπει εἰς αὐτά, κατηγράψων μάλιστα ἐμὲ..... διὰ δὲν ἐδιάβασσα τὰ γερμανικά ἔργα,¹⁾ εἰς τὰ διάδοσια παραπέμπω), εἰς τὸ νέον του βιβλίον ἀρχεῖται (πολὺ δροθῶς!) εἰς τὸ νὰ μνημονεύῃ μόνον ἐκδόσεις γαλλικάς καὶ ἑλληνικάς. "Οπου μάλιστα εἰς τὸ νέον του βιβλίου ἐπικαλεῖται ἔργον, τὸ ὄποιον τοῦ εἶναι ἀπρόσιτον, πράττει τοῦτο, ἀκολουθῶν ἀρχήν, τὴν ὄποιαν κατηγράψειν ἀλλοτε ἐν τῷ προσώπῳ μου καὶ ἡ ὄποια ἀκολουθεῖται παντού ὅπου ὑπάρχει εύσυνειδησία ἐπιστημονική, δηλαδὴ τὴν ἀρχήν, κατὰ τὴν ὄποιαν διφεύλεις τις νὰ δηλώνῃ ρητῶς πόθεν ἦρθεν τὴν ἐμιμέσων γενομένην παραπομπήν. Εἴμαι ιδιαίτερως εύτυχής, παστοποιῶν δημοσίᾳ τὴν μεταστροφὴν αὐτήν, ἡ ὄποια ἐπήλθεν εἰς τὴν ἐπιστημονικήν συνείδησιν τοῦ Παπανωσταντίνου.

* *

"Η «Εἰσαγωγὴ στὴ διαλεκτικὴ» εἶναι διγρημένη εἰς τέσσαρα, κατ' οὐσίαν δύμας (λαμβανομένου διπέδου, διὰ τὸ τέταρτον μέρος ἀποτελεῖ συντομώτατα διατετυπωμένον συμπέρασμα) εἰς τρία μέρη:

α) Διὰ τοῦ πρώτου μέρους εἰσάγεται ὁ ἀναγνώστης εἰς τὰς γενικωτάτας ἀρχὰς τῆς μαρξιστικῆς γνωμεολογίας. Χωρὶς νὰ ἀντιμετωπίσῃ δισυγγραφεὺς τὰ προβλήματα, τὰ διποία προέκυψαν ἐκ τῶν γενομένων κατὰ τοῦ Μάρξ κριτικῶν ἡ ἐκ τῶν παρεκκλινουσῶν τῆς δροθεδέξου γραμμῆς ἔρμηνειῶν, θέτει ἀπλῶς μὲ τυπικὴν καὶ —ἐὰν ἐπιτρέπεται: ἡ ἐκφρασίς — «λεξικογραφικὴν» δροθεδοξίαν καὶ ἀκρίβειαν τὰ ζητήματα καὶ καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, διὰ διὰ τὸ ἐπιστημονικὸν συσταλισμὸν δὲν ὑπάρχει: ἡ φιλοσοφία παρὸ μόνον ὡς τυπικὴ λογικὴ καὶ ὡς διαλεκτική. Λαμβανομένου διπέδου, διὰ ἡ διατύπωσις τοῦ συντόμου τούτου εἰσαγωγικοῦ κεφαλαίου εἶναι — ὡς διμολογεῖ αὐτὸς οὗτος ὁ συγ-

1) Πῶς διὰ γνοῶν τὴν γερμανικὴν Παπανωσταντίνον κατώρθωσε νὰ ἀνακαλύψῃ, διὰ δὲν ἐδιάβασσα τὰ γερμανικά ἔργα, εἰς τὰ ὄποια παραπέμπει, εἶναι καὶ θὰ μείνῃ ἀνεξήγητον! Τὸ πῶς διδιός, διαν ἔγραψε τὴν ἐναντίον μου κριτικήν, παραπέμπει, ἐλέγχων ἐμέ, εἰς γερμανικά κείμενα καὶ ἔγγνωριζε κατ' ἀκολουθίαν τὴν γερμανικήν, ἐν ᾧ εἰς τὸ νέον του βιβλιάριον χρησιμοποιεῖ τὰς γαλλικὰς μεταφράσεις τῶν ἔργων τοῦ E. g. e. l s καὶ τοῦ M. B e e r, δηλαδὴ τῶν μόνων μετὰ τοῦ H e g e l Γερμανῶν συγγραφέοιν, τοὺς διποίους μνημονεύει εἰς τὴν πτωχοτάτην βιβλιογραφίαν του, θὰ μείνῃ ἐπίσης ἀνεξήγητον, ἐφ' ὅσον δὲν θὰ θελήσῃ διηγερινὸς «εύσυνείδητος» συγγραφεὺς νὰ ἀπαρνηθῇ διὰ οιτής δηλώσεως τὸν γερμανικὸν κατόπιν του!

γραφεύς—διογματική και ὅχι ἀποδεικτική, δὲν εἶναι δρθόν νὰ προθῆμεν εἰς κριτικὴν ἀντιμετώπισιν τῆς ἐπιχειρούμενης ἐν αὐτῷ ἀναπτύξεως εἰ μὴ μόνον ἀπὸ τῆς ἔξης ἐπόψεως: ἐὰν καὶ κατὰ πόσον ἡ ἀνάπτυξις εἶναι συνεπής καὶ δρθή ἐν σχέσει πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν δργήν, ἀφ' ἣς δριμάται. Κρίγοντες ἀπὸ τῆς περιωρισμένης αὐτῆς ἐπόψεως, ἔχομεν γὰρ παρατηρήσωμεν μίαν καὶ μόνην, ἐκ παραδρομῆς ἵσως γενομένην, ἐσφαλιμένην διατύπωσιν. Διατυπῶν ὁ συγγραφεὺς τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τῆς νοήσεως πρὸς τὸ εἶναι, θέτει τὸ ἐρώτημα: «τὸ πνεῦμα ἢ ταῦ πρὸς ἀπὸ τῇ φύσῃ ἢ ἡ φύση πρὸν ἀπὸ τὸ πνεῦμα»; Ἡ διατύπωσις αὐτή, ἐὰν δὲν δφείλεται, ὡς ἐλπίζω, εἰς παραδρομήν, ἀποδεικνύει τὸν συγγραφέα ἢ ἀγνοοῦντα τὸ πρόβλημα ἢ διατυπούντα τοῦτο ἐπίτηδες κατὰ τρόπον ἐκθέτοντα ἐκ τῶν προτέρων εἰς τὴν συνέδησιν τοῦ ἀφελοῦς ἀναγνώστου ἐκείνους, οἱ δποῖς παραδέχονται τὴν προτεραιότητα τοῦ πνεύματος. Ἐξαιρέσει τῶν θεόλογων σκεπτομένων ἴδεαλιστῶν, οἱ ἀντίπαλοι τῆς ὑλιστικῆς περὶ κόσμου θεωρίας δὲν θίγονται ὑπὸ τοῦ προβλήματος, δπως διετύπωσε τοῦτο ὁ Παπανικονταντίκος. "Οσον ἀφορᾷ συγκεκριμένως τοὺς δπαδοὺς τοῦ κριτικοῦ ἴδεαλισμοῦ, οὗτοι δὲν διμιλῶν περὶ «χρονικῆς προτεραιότητος» τοῦ πνεύματος ἀπέναντι τῆς φύσεως, ἀλλὰ περὶ ἀπλῆς «λογικῆς προτερότητος» αὐτοῦ.

β) Τὸ δεύτερον μέρος τῆς πραγματείας τοῦ Παπανικονταντίκου ἀφορᾷ τὴν τυπικὴν λογικήν. Ὁ συγγραφεὺς ἔριζει μὲ σαφήνειαν τὴν σημασίαν τῆς καὶ τοὺς θειελιώδεις κανόνας τῆς, περιορίζει δὲ δρθῶς τὴν ἀξίαν τῆς. Ὁ συγγραφεὺς γνωρίζει, δτι θὰ ἦτο ἀνόητον, ἐὰν ἀπέρριπτε πλήρως τὴν τυπικὴν λογικήν. Γνωρίζει, δτ., καὶ ἐν τὴν ἀπέρριπτεν, αὗτη θὰ ἐξηκολούθει ἴσχυσυσα, δπως ἴσχυει ἀφ' δνου ἥργισε ὁ ἀνθρωπος νὰ σκέπτεται, αὐτομάτως καὶ ἀφ' ἐκυτῆς. Γνωρίζει διμως ὁ συγγραφεὺς ἐπίσης, δτι ἡ τυπικὴ λογική, ὁ τονοδήποτε καὶ ἐὰν εἶναι ἀναγκαῖα, εἶναι ἀνεπαρκής καὶ δτι ὁ ἐπιστημονικῶς σκεπτόμενος ἔχει ἀνάγκην καὶ ὅλου δργάνου, τῆς διαλεκτικῆς λογικῆς.

γ) Εἰσερχόμενος ὁ Παπανικονταντίκος εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς διαλεκτικῆς, τονίζει, δτι ἡ ἀνάγκη τῆς ὑπάρχεως τῆς προκύπτει ἐκ τῆς ἀδυναμίας τῆς τυπικῆς λογικῆς, δπως συλλάβῃ δυναμικῶς τὴν πραγματικότητα, δπως συλλάβῃ τὴν ἀρχὴν τῆς «κινήσεως». Μὴ δρμώμενος διμως, ὡς ψά ωφειλεν, ἐκ τῆς διακρίσεως μεταξὺ τῆς διαλεκτικῆς ὡς μεθόδου καὶ τῆς διαλεκτικῆς ὡς ἰδιότητος ἐνυπαρχούσης εἰς τὴν πραγματικότητα, (τὴν διάκρισιν ταύτην ἐπιχειρεῖ οὗτος ἐν μέρει εἰς τὸ τέλος ἀπλῶς τοῦ βιβλίου του), βασιζόμενος ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν Εὐαγγελικὸν μὴ λαμβάνων ὑπὸ ὄψιν του τὸν Μαρκό, ὁ δποῖς τονίζει κυρίως τὴν σημασίαν τῆς διαλεκτικῆς ὡς μεθόδου καὶ δὴ μεθόδου συνισταμένης ἀπλῶς εἰς τὸ δτι πρέπει, παρατηρούντες κάτι, νὰ τὸ συλλαμβάνωμεν πάντοτε καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀρνησίν του, ἀρχίζει ὁ Παπανικονταντίκος περὶ διαλεκτικῆς παρατηρήσεις του μὲ τὸν περίφημον ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελικοῦ συλλογισμοῦ τοῦ

Πλεγάνω¹⁾: «"Αγριώς μάς έρωτήσουν: τὸ κανούμενο σῶμα, σὲ μὰ ὥρισμένη στιγμὴ βρίσκεται σὲ μὰ ὥρισμένη θέση: τότε δὲ μπορεῖμε ν' ἀπαντήσουμε μὲ τὸν τύπο: ναι - ναι, οχι - οχι, γιατὶ τὸ κανούμενο σῶμα σὲ μὰ ὥρισμένη στιγμὴ βρίσκεται καὶ δὲ βρίσκεται σὲ ὥρισμένη θέση". Εἶναι οριώς δὲ συλλογισμὸς αὐτοῦ οὗτος οὕτος: "Ο Παπακωνσταντίνος δέν συζητεῖ καὶ διαπορεύεται θὲ γεννηθεῖν τιγδὺ εἰς τὴν συνείδησιν «ἀφελῶν» οὖν ψυχνωστῶν, ὡς δὲ γράψων τὰς γραμμὰς ταύτας, νὰ τὸν συζητήσῃ." Εάν τὸν συγεζήτει, ἐάν εἶχεν ὅπ' οὖν τοῦ διαλέχθησαν καὶ σύνεπε χθησαν περὶ τὸ πρόσδηλημα τοῦτο, δὲν θὲ φιλοτόσον διογκισταί καὶ η̄ θὲ προσεγγώρει εἰς τὰς διατυπωθείσας ἀπορίας η̄ θὲ ἔφερόντας νὰ τὰς διαλύσῃ. Αἱ κυριώτεραι ἀπορίαι διετυπώθησαν υπὸ τοῦ Max Adler. Θὲ ςκεσθῶ εἰς τὸ γὰ τὰς μνημονεύσω διὰ νὰ μάθῃ δὲ "Ελλην ἀναγνώστης, δτε τὰ πράγματα δὲν εἶναι τόσαν ἀπλά, δτον τὰ περιγράφει δὲ Παπακωνσταντίνος.

Εἰς τὸ ἔργον του «Marxistische Probleme» (Stuttgart und Berlin 1922) ἀντικρούει δὲ Max Adler τὸν συλλογισμὸν τοῦ Plechanow. Καὶ ἐάν ἀκόμη — παρατηρεῖ δὲ Max Adler — εἶναι η̄ κίνησις τῆς ὅλης πραγματικῆς, καὶ ἐάν ἀκόμη πλανάται η̄ νειωτέρα φυσικὴ ἐπιστήμη, χαρακτηρίζουσα τὴν παράστασιν περὶ τῆς κινήσεως τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ αἰθέρος ὡς ἀπλῆν ὑποθετικὴν παράστασιν, ὡς ἀπλοῦν μέσον τῆς σκέψεώς μας, καὶ πάλιν ἔρωτάται: ἀντιφέσκει ἀράγε πράγματι, διπλας διδάσκουν οἱ Engels καὶ Plechanow, η̄ κίνησις πρὸς ἔαυτὴν η̄ μήπως προκύπτει η̄ περὶ η̄ οὐ λόγος ἀντίφασις, δταν λαμβάνωμεν ημεῖς θέσιν ἀντιφατικὴν ἀπέναντι τῆς κινήσεως: "Ορμώμενος δὲ Max Adler ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Kant γενομένης διακρίσεως μεταξὺ ἐννοίας καὶ ἐποπτείας (Anschaupung), παρατηρεῖ, δτε «ἡ κίνησις ἀνήκει εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς ἐποπτείας καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔξηγηθῇ καὶ συλληφθῇ πλήρως διὰ λέξεων καὶ ἐννοιῶν. Εἶναι τὸ αὐτό, ὡς ἐάν ηθελέ τις νὰ ἔρμηνεύσῃ διὰ λογικῶν ἐννοιῶν τὰ χρώματα... Τὸ ἔρωτήμα: πῶς εὑρίσκεται σῶμα τι κινούμενον εἰς ὥρισμένην τιγμα καὶ τὴν αὐτὴν στιγμήν, δὲν περιέχει ἀντίφασιν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐποπτείαν. Διότι η̄ ἐποπτεία τῆς κινήσεως εἶναι ἐξ ίσου κινητὴ ὁπως αὐτὴ η̄ κίνησις καὶ παρακολουθεῖ τὸ ἀντικείμενόν της εἰς πᾶσαν αὐτοῦ στιγμήν, χωρὶς οὐδὲν νὰ δημιουργήθαι χάσμα.» (βλ. σελ. 87 κ. ἐ. τοῦ ἀνωτέρω μνημονεύμεντος ἔργου τοῦ Max Adler). "Η ἐνυπάρχουσα λοιπὸν δῆθεν εἰς τὴν πραγματικότητα διαλεκτικότης καὶ ἀντιφατικότης ἐνυπάρχει οὐχὶ εἰς τὴν πραγμα-

1) Ο Παπακωνσταντίνος δὲν μνημονεύει τὸν Πλεγάνωφ. Ἡν καὶ δὲ περὶ οὗ δὲ λόγος συλλογισμὸς διετυπώθη πλήρως καὶ ἀπεκρυσταλλώθη τελικῶς ὑπὸ αὐτοῦ εἰς τὸ ἔργον του: «Θεμελιώδη προβλήματα τοῦ Μαρξισμοῦ», "Υπὲρ οψιν μου ἔχω τὴν γερματικὴν μετάφρασιν «Grundprobleme des Marxismus», Stuttgart 1910, (βλ. συγκεκριμένως σελ. 33).

τικότητα, ἀλλ' εἰς τὴν ἐγγοιολογικὴν σκέψιν, ἢ δποία εἶναι φυσικὸν νὰ καταντᾶ ἀντιφατική, δπου δὲν ἔχει τίποτε νὰ διακρίνῃ. Ἡ κίνησις συλλαμβάνει σύχι ἐγγοιολογικῶς, ἀλλὰ μόνον διὰ τῆς ἐποπτείας.

Ο Max Adler δὲν ἀρκεῖται ὅμως μόνον εἰς τὰς παρατηρήσεις αὐτάς, τὰς δποίας δ ἐννοθεοκράτης — εἴτε ἀπὸ τοῦ θλισμοῦ δρμάται σύτος, εἴτε ἀπὸ τοῦ λόσαλσμοῦ — θὰ ἀρνηθῇ ἐκ τῶν προτέρων, ἀλλ' ἀποκρούει τὸν ὑπὸ τοῦ Παπακωνσταντίνου ἐπαναλαμβανόμενον συλλογισμὸν τῶν Engels καὶ Plechanow καὶ δι' ἄλλου σοβαριώτατου ἐπιχειρήματος. Ὅταν λογοθίζεται τις — λέγει δ Max Adler — δτι σῶμα τι κινούμενον καταλαμβάνει καὶ δὲν καταλαμβάνει εἰς ὥρισμένην τιγα στιγμὴν ὥρισμένον τόπον, περιπίπτει καὶ εἰς τὸ σφάλμα, δτι τεμαχίζει: μὲν τὴν κίνησιν εἰς ἀπειρα μικρὰ τεμάχια χώρου, δὲν τεμαχίζει ὅμως καὶ τὸν χρόνον τῆς κινήσεως (χρόνον, δ δποῖος συγδέεται ἐπίσης ἀρρήκτως πρὸς τὴν κίνησιν) εἰς ἀνάλογα ἀπειρα μικρὰ τεμάχια χρόνου. (βλ. σελ. 88 κ.ξ.). Εἰς ἕκαστον ἀπεριορίστως μικρὸν τμῆμα τῆς κινήσεως ἀντιστοιχεῖ καὶ τμῆμα τι χρόνου ἀπεριορίστως μικρόν, τὸ δὲ κινούμενον σῶμα «καταλαμβάνει» ἐν ἑκάστῳ ἀπεριορίστως μικρῷ τμῆματι χρόνου μὲ ἕκαστον τῶν ἀπεριορίστως μικρῶν τμημάτων τῆς μάζης του ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἀπεριορίστως μικρὸν τμῆμα γάρου. Διὰ τῶν στοιχειωδῶν τούτων συλλογισμῶν τοῦ Max Adler ἀναιρεῖται δ ὑπὸ τοῦ Παπακωνσταντίνου ἀνεξελέγκτως ἐπαγαλαμβανόμενος συλλογισμὸς τῶν Engels καὶ Plechanow, ἀναιρεῖται δὲ τοιουτορόπως καὶ δλόκληρος ἢ θεωρία περὶ τῆς διαλεκτικῆς ὡς λοιότητος ἐνυπαρχούσης εἰς τὴν φυσικὴν πραγματικότητα. Ο Παπακωνσταντίνου, ἐκτὸς τοῦ δτι δὲν ὥρμήθη ἐξ ἀρχῆς ἐκ τῆς διακρίσεως μεταξὺ τῆς διαλεκτικῆς ὡς μεθόδου καὶ τῆς διαλεκτικῆς ὑπὸ τὴν «μεταφυσικὴν» ταύτην μορφήν της, δὲν ἐπεγείρησε καν νὰ ἀποδείξῃ ὡς ἐσφαλμένην τὴν ἀρχήν, ἀφ' ἣς ὥρμήθη ἡ κριτικὴ τοῦ Max Adler. Ἀγνοήσας δμως τὴν κριτικὴν αὐτήν, ἔφηκε πλήρως ἐκτεθειμένα δσα, βασιζόμενος ἐπὶ τοῦ Engels καὶ τοῦ Plechanow, διδάσκει διγματικῶς.¹⁾

1) "Ογι μόνον τὸν Max Adler, ἀλλὰ καὶ ἔκεινους ἀκόμη ἔπρεπε νὰ μελετήσῃ καὶ νὰ λάβῃ ὑπ' ὅψιν του δ Παπακωνσταντίνου, οἱ δποῖοι ἀποκρούουν τὸν ἀναγκαῖον συνδυασμὸν τοῦ Μαρξισμοῦ πρὸς τὴν διαλεκτικὴν καὶ οἱ δποῖοι, βασιζόμενοι ἐπὶ φράσεώς τινος τοῦ Marx περιλαμβανομένης εἰς τὸν ἀπὸ 24ης Ιανουαρίου 1873 πρόλογον τῆς δευτέρας ἐκδόσεως τοῦ «Κεφαλαίου», θεωροῦν τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Hegel ὡς ἀπλοῦν «κοκεττάρισμα» μὲ τὴν φρασεολογίαν τούτου. Πρόκειται συγκεκριμένως περὶ τοῦ Eduard Bernstein καὶ τοῦ Karl Vorländer, τοὺς δποίους. Θὰ ἔπρεπε νὰ μελετήσῃ καὶ νὰ ἀντιρούσῃ δ Παπακωνσταντίνου. "Οταν γράφῃ τις σήμερον περὶ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Μαρξισμοῦ, δὲν

Εάν ο Παπακωνσταντίνος έγνωριζε την γερμανική — είναι δὲ άδύνατον, πωρ’ ζάχην τὴν διαρίνουσαν αὐτὸν ἐπιμέλειαν, νὰ ἀσχοληταὶ μὲ τὸν Μαρξισμὸν συδικῶς, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ γερμανικά —, θὰ ἐλάμβανεν ὅπ’ ὅψιν του ὅχι μόνον τὴν κριτικὴν τοῦ Max Adler, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιχειρηθεῖσαν τελευταίως ὑπὸ ζηρωμανῆς ὑποστηρικτῶν τοῦ «Ιστορικὸν ὑλισμὸν» ἀναθεμελίωσιν τῆς διαλεκτικῆς. Η ἀναθεμελίωσις αὕτη, συνδεομένη ἰδίᾳ πρὸς τὸ δνομα τοῦ φιλοσοφικωτέρου τῶν συγχρόνων Μαρξιστῶν, τοῦ Georg Lukács, ἔτημε κυρίως ἐπιστροφὴν εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν Marx. Ήτο δὲ ἀναγκαῖα διὰ τοὺς γνωρίζοντας τὰ προσβλήματα Μαρξιστῶν ἢ ἐπιστροφὴ αὕτη, διότο διὸ τοῦ Engels προσεδόθη εἰς τὴν διαλεκτικὴν — ὡς ἐτόνισεν ἡδη αὐτὸς οὗτος ὁ Lenin. (πρᾶ). Materialismus und Empiriokritizismus, Sämtliche Werke, Bd. XIII, Wien - Berlin 1927, τελ. 370) — μορφὴ ἐν πολλοῖς ἀντεπιστημονική, ἐξετέθη δὲ τοιουταρόπως ἢ διαλεκτικὴ εἰς κριτικάς, σία ἢ ἀνωτέρῳ μνημονευθεῖσα κριτικὴ τοῦ Max Adler. Εἰς τὴν ὑποσημείωσιν τῆς σελίδος 17 τοῦ ἔργου του «Geschichte und Klassenbewusstsein» (Berlin 1923) γράφει ὁ Georg Lukács: «Ἄι παρεξηγήσαις αἱ ὄποιαι προκύπτουν ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Engels γενομένης ἀναπτύξεως τῆς διαλεκτικῆς, ὅφελονται κατ’ οὐσίαν εἰς τὸ γεγονός, διὰ ὁ Engels — ἀκολουθῶν τὸ ἐσφαλμένον παράδειγμα τοῦ Hegel — προεκτείνει τὴν διαλεκτικὴν μέθοδον καὶ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς φύσεως. Οἱ κυριώτεροι ὅμως δροι τῆς διαλεκτικῆς, τούτεστι ἢ ἀλληλεπίδρασις ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, ἢ ἐνότης θεωρίας καὶ πράξεως, ἢ ίστορικὴ ἀλλοίωσις τοῦ ὑποκειμένου τῶν κατηγοριῶν ὥς θάσις τῆς ἀλλοιώσεώς τινος ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ διανοίᾳ κλπ., δὲν ὑπάρχουν εἰς τὴν γνῶσιν τῆς φύσεως». Σημειώνω τὴν ἀποψίν αὐτὴν τοῦ Lukács — διποτες θὰ ἡδυνάμην νὰ σημειώσω τὰς ἀπόψεις καὶ ἀλλων γεωτέρων Μαρξιστῶν (π. γ. τοῦ

προσφέρει ἀπολύτως τίποτε, ἐπαναλαμβάνων ἀπλῶς μερικοὺς συλλογισμοὺς τοῦ Engels. Πρέπει νὰ λάβῃ θέσιν ἀπέναντι τῶν κριτικῶν, αἱ ὄποιαι ἡσκήθησαν ἐν τῷ μεταξύ. Ο Παπακωνσταντίνος διμος, εἰς τὸν διποτον εἶχε φανῇ ἄλλοτε περίεργον, δια, ἀναπτύσσον εἰς τὸ περὶ Ματθ Βιβλίον μου τὴν οἰκονομικὴν τούτου διδασκαλίαν, δὲν ἡρκέσθην εἰς τὸ νὰ ἐκθέσω ταῦτην, ἐμελέτησα ὅμως (παράδοξον!) καὶ τὰς σπουδαιοτέρας κριτικάς, αἱ ὄποιαι ἐγένοντο ἐναντίον της, παρενέβαλα δὲ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Marx καὶ συστηματικὴν ἀντίρρουσιν τῶν περὶ ὃν ὁ λόγος κριτικῶν (συγκεκριμένως τῶν κριτικῶν τοῦ Bohm - Bawerk, τοῦ Γραντ Ορρεν ή ειπετ καὶ τοῦ Edgar Salin), ἐθεώρησ σκοπιμώτερον νὰ ἀποφύγῃ τὴν μελέτην παντὸς ἔργου, τὸ διποτον θὰ τὸν ἡνάγκαζε νὰ σκεφθῇ αὐτοτελῶς καὶ νὰ καταβάλῃ κόπον μεγαλείτερον ἐπείνου, ὁ διποτος ἀπαιτεῖται διὰ νὰ ἐπαναλάβῃ τις ἀπλῶς μερικάς φράσεις τοῦ Engels τοῦ Plechanow.

Karl Korsch) -- διὰ νὰ ὑποστηρίξω, ὅτι ἡ διγματικὴ προσκόλλησις εἰς φράσεις τινὰς τοῦ Engels ἢ τοῦ Plechanow δὲν ἐπιτέπεται πλέον σήμερον. Ὁ Παπακωνσταντίνου πρέπει νὰ ἀναθεωρήσῃ τὴν κατὰ τὰ δὲλλα σαφῆ καὶ ἐπιμελῆ ἔργασίαν του καὶ νὰ συζητήσῃ τὸν λόγον τοῦ Λουκᾶς, ἀπλῶς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀσυστηματικοιτῶν νύξεων, τὰς ὄποιας περιλαμβάνει ἡ παροῦσα κριτικὴ μου, ἀλλὰ κατόπιν μελέτης τῶν νεωτέρων μαρξιστικῶν ἔργων — τὰς ἀπόψεις, τὰς ὄποιας ὑπαινίσσομαι ἀνωτέρω. Χωρὶς νὰ ληφθοῦν ἰδιαιτέρως ὑπ' ἕψιν τὰ ποσίσματα τῶν νεωτέρων ἔργων — εἴτε κριτικὰ εἶναι ταῦτα, εἴτε, ὡς τὰ τοῦ Λουκᾶς, ἐπικυρωτικὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Marx — δὲν ἐπιτέπεται νὰ ἀσχοληθῇ τις σήμερον μὲ τὸν Marxismόν. Ὁπως ἐμφανίζεται τὸ περὶ διαλεκτικῆς κεφάλαιον (δηλαδὴ τὸ κύριον κεφάλαιον) τοῦ βιβλίου τοῦ Παπακωνσταντίνου, εἶναι σχεδὸν προεπιστημονικόν. Τὸ δὲν δ συγγραφεὺς ἐβασίσθη σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν Engels, ἀποσιωπήσας καὶ κηρύξας κατὰ τρόπον «ἀντιμαρξιστικώτατον» εἰς ἀχρηστίαν τὰς μεμνωμένας μὲν καὶ ἀσυστηματοιτῶς ἐγκατεσπαρμένας, θεμελιώδεις δύμας περὶ «ἀντιφυσικοεπιστημονικοῦ» καὶ «ὑπερειπειρικῶν διαλεκτικῶν» ὑλισμοῦ φράσεις τοῦ Marx, ἵδια ἐκείνας, αἱ δποῖαι εύρηνται εἰς τὰς «θέσεις περὶ Feuerbach», τοῦτο ἀποδεικνύει, δὲν συνέλαβε καν τὸ πρόβλημα τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Marx εἰς τὸν πυρῆνα του. Διὰ τὸν Engels, ἐφ' οὐ σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἐβασίσθη ὁ Παπακωνσταντίνου, εἶναι χαρακτηριστικὸν ἐκεῖνο, τὸ δποῖον τοιίζει ἰδιαιτέρως ὁ Λουκᾶς εἰς τὴν σελίδα 15 τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος βιβλίου του, δὲν δηλαδὴ εἰς ὀλόκληρον τὸ κατὰ τὸ Dühring στρεφόμενον θεμελιώδες ἔργον του, ἐνῷ ἀναπτύσσεται ἐκτενῶς ἡ διαλεκτική, δὲν θίγεται οὔτε διὰ μᾶς φράσεως τὸ θεμελιώδεστερον τῶν προβλημάτων της, δηλαδὴ ἡ διαλεκτικὴ σχέσις ὑποκειμένου καὶ ἀγτικειμένου ἐν τῷ ιστορικῷ γίγνεσθαι. Τὸ πρόβλημα τοῦτο, τὸ δποῖον ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τὴν βάσιν τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Marx καὶ τὸ δποῖον ἀντιμετωπίσθη ὑπὸ τούτου διὰ τῆς περιφήμου περὶ τῆς «ἐνεργοῦ πλευρᾶς» τῆς ιστορίας θεωρίας του, δὲν ὑπάρχει καὶ διὰ τὸν Παπακωνσταντίνου. Καὶ ἐάν ὁ Engels παρεῖδε τὸ πρόβλημα τοῦτο εἰς τὴν ἐποχήν, καθ' ἣν ἐδημοσύργειτο ὁ Marxismός, ὁ Παπακωνσταντίνου ἥδύνατο νὰ διδαχθῇ ἀπὸ τὰς μαρξιστικὰς ἐρεύνας τόσων δεκαετηρίδων, αἱ δποῖαι διέρρευσαν ἐν τῷ μεταξύ, καὶ ὠφειλε νὰ γνωρίζῃ ὅσα ὁ Engels δὲν κατώρθωσε μόνος του νὰ ἔξαγάγῃ — ἡ καὶ δὲν ἥθέλησε νὰ ἔξαγάγῃ — ἐκ τῶν περὶ ὃν δ λόγος φράσεων τοῦ Marx.

Ἄλλα καὶ ἀλλα πολλὰ θὰ ἥδύνατό τις νὰ παρατηρήσῃ. Τὸ νὰ βασίζεται ὁ ἀσχολούμενος μὲ τὴν διαλεκτικὴν τοῦ Hegel μόνον ἐπὶ τῆς «Δογικῆς» τούτου καὶ δὴ οὐχὶ ἐπὶ τοῦ πολυτόμου ἔργου του «Ἐπιστήμη τῆς Δογικῆς», τὸ δποῖον ἀναφέρεται εἰς τὸ δεύτερον καὶ τρίτον μέρος του καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως καὶ τοῦ πνεύματος, ἀλλ' ἀπλῶς καὶ μόνον ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Π. Γρατσιάτου μετα-

φρασθείσης συντόμου «Λογικής», τής περιεχομένης εἰς τὸ ἔργον τοῦ Hegel «Ἐγκυροπαιδεία τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν», δὲν εἶναι ἀπλῶς αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ἀνεπαρκές, ἀλλ' ἀποκλείει καὶ τὴν πιθανότητα τοῦ νὰ συλληφθῇ ἡ σημασία, τὴν δύναμην ἔχει ἡ διαφορὰ τῆς ιδεαλιστικής ἀπὸ τῆς ὄλιστικής διαλεκτικής. Διὸ νὰ ἀσχοληθῇ τις μὲ τὴν διαλεκτικὴν πρέπει νῷ ἔχῃ σπουδάσῃ τὸν Hegel. Ἀλλως λέγεται εἰς βάρος του ἐπεινα, τὸ διποίον ἔγραψεν ὁ Marx πρὸς τὸν Engels εἰς τὴν ἀπὸ 7ης Νοεμβρίου 1868 ἐπιστολὴν του: «εἶναι διυτύγημα δὲ² αὐτὸν (ἢ τὸν Dietzgen), δτι δὲν ἔχει σπουδάσει ἀκριβῶς τὸν Hegel». Διὰ νῷ ἔχῃ τις δύμας σπουδάσει τὸν Hegel, πρέπει νῷ γνωρίζῃ τούτην τὴν «Ἐγκυροπαιδείαν τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν» ὀλόντηρον, τὴν «Φαινομενολογίαν τοῦ πνεύματος», τὴν «Ἐπιστήμην τῆς Λογικῆς» καὶ τὰς «Γενικὰς γραμμὰς τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου», ώς ἐπίσης ἐκ τῶν ὅποι τῶν μαθητῶν του ἐκδιδούσιν παραδόσεων τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν «φιλοσοφίαν τῆς ιστορίας», ἔργα, τὰ διποῖα ὁ Παπακωνσταντίνος ἀγνοεῖ πλήρως.³) Ἐάν ἐγνώριζε τὰ ἔργα ταῦτα, παρηκαλούθει δὲ καὶ τὰς ἔργασίας μεταγενεστέρων τινῶν φιλοσόφων (ὅχι μόνον Marx-επιστῶν), θὰ ἀντελαμβάνετο, δτι δὲ⁴ δοσῶν ἀναπτύσσει, ὅχι μόνον δὲν ἔξαντλεται, ἀλλὰ δὲν θίγεται καν εἰς τὸν πυρήνα τῆς ἡ σημασία τῆς δια-

1) Δυστυχώς ὁ Παπακωνσταντίνος δὲν ἀγνοεῖ ἀπλῶς, πλὴν τῆς Λογικῆς, τὰ ἄλλα καὶ σπουδαιότερα ἔργα τοῦ Hegel, ἀλλὰ βασίζεται ἐν γένει ἐπὶ βιβλιογραφίας πτωχοτάτης. Ἐάν ἔξαιρέσθωμεν τὰ σχετικά ἔργα τῶν Engels, Plechanow καὶ Lenin, τὰ ὅποια περιλαμβάνει εἰς τὴν βιβλιογραφίαν του, τὰ ἄλλα (ἐλάχιστα ἄλλως τε καὶ αὐτά) συγγράμματα, τὰ ὅποια μνημονεύει καὶ ἔχουν ἀμεσον σχέσιν μὲ τὴν διαλεκτικήν, εἶναι ὀλιγοσέλιδοι πραγματεῖαι ἢ μᾶλλον ἀρθρίδαι περιοδικῶν. Ἀγνοεῖ πλήρως ὅλους τοὺς ἀσχοληθέντας μὲ τὴν διαλεκτικήν νεωτέρους φιλοσόφους, αὐτοὶ ωντο δὲ οἱ Μαρξισταί, ὡς π.χ. ὁ Debordin, οἱ ὅποιοι κατὰ τύχην μνημονεύονται εἰς τὴν σημειουμένην ὑπὸ τοῦ Παπακωνσταντίνου βιβλιογραφίαν, ἀντιπροσωπεύονται δι’ ἐπουσιωδῶν ἀρθριδίων ἢ καὶ ἀσχέτων πρὸς τὸ θέμα μελετῶν των, ἀγνοούμενων τῶν θεμελιωδῶν περὶ διαλεκτικῆς πραγματειῶν των. Ἐάν εἶχε διαβάσει ὁ Παπακωνσταντίνος τὰς ἀναφερομένας π.χ. εἰς τὴν Ιστορίαν ἀκριβῶς τῆς διαλεκτικῆς ἐκτενεῖς πραγματείας τοῦ A. Debordin, αἱ ὅποιαι ἐδημοπιεύθησαν εἰς τὸ «Marx-Engels Archiv», θὰ ἔβλεπε, πόσα θεμελιώδη προβλήματα ἀντιπαρέρχεται, δὲν θὰ ἐτόλμα νὰ γράψῃ «εἰσαγωγὴν» εἰς τὴν διαλεκτικήν, θὰ ἐμάνθανε δὲ καὶ κάτι ἄλλο, τὸ ὅποιον, παρὰ τὴν γνωστὴν φράσιν αὐτοῦ τούτου τοῦ Engels, ἀγνοοῦν ἐν γένει οἱ “Ελληνες Μαρξισταί, θὰ ἐμάνθανε δηλαδή, ὅτι καὶ ὅλα τὰ ἔργα τοῦ Hegel ἐάν ἐγνώριζε, καὶ πάλιν δὲν θὰ ἥτο εἰς θέσιν νὰ γράψῃ περὶ διαλεκτικῆς, χωρὶς νὰ κατέχῃ ὀλόρκηδον τὸν γερμανικὸν ιδεαλισμὸν ἢ τοὐλάχιστον τὰ ἔργα τῶν Herder, Kant καὶ Fichte.

λεκτικής του Hegel και ή ούσιώδης πρὸς τὴν ὑλιστικὴν διαλεκτικὴν διαφορά της. 'Εὰν—ὅπως τονίζει ὁ Hegel εἰς τὸν περίφημον πρόλογον τῆς «φιλοσοφίας τοῦ δικαίου» (ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦτον νοεῖ ὁ Hegel τὴν φιλοσοφίαν ἐν γένει τοῦ «ἀντικειμενικοῦ πνεύματος»)—τὸ «πραγματικὸν» ταῦτιζεται πρὸς τὸ «λογικόν», ἀμφοτέρων κινουμένων διαλεκτικῶς, τὶ σημασίᾳ ἔχει, ἐὰν θεωρῇ οὗτος, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Marx, τὴν πραγματικότητα ἐξηρτημένην ἐκ τοῦ λόγου καὶ οὐχὶ ἀντιστρόφως: Τὸ δὲ τὸ πραγματικὸν ταῦτιζεται πρὸς τὸ ἰδανικόν καὶ λογικόν, τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι τὸ ούσιωδες, εἰς τοῦτο δὲ συμφωνοῦν οἵ Hegel καὶ Marx. Δὲν εἶναι ἀρά γε δευτερεῦον καὶ ζήτημα ἴδιατροπίας, ἐὰν θὰ δώσωμεν τὰ πρωτεῖα εἰς τὸ ἰδανικὸν ἢ εἰς τὸ πραγματικόν.

Ο ἀναγιγνώσκων τὴν πραγματείαν τοῦ Παπακωνσταντίνου δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ ἔννοησῃ, διατὶ ἀκριβῶς δὲν εἶναι ζήτημα ἴδιατροπίας καὶ διατὶ ἀντιθέτως ἔχει θεμελιώδη σημασίαν ἐὰν θὰ δριμηθῇ διατίζων τὴν πραγματικότητα πρὸς τὸν λόγον ἐκ τοῦ ἴδεαλισμοῦ ἢ ἐκ τοῦ ὑλισμοῦ. Αγνοῶν δὲ τὸ Παπακωνσταντίνον τὰ ἔργα τοῦ Hegel, ἀγνοεῖ ἐκεῖνο, τὸ ὄποιον ἴδιαιτέρως ἐτόνισα εἰς τὴν πραγματείαν μου «Ιστορία καὶ πρόοδος» ('Αρχεῖον φιλοσοφίας καὶ θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν, ἔτος Δ', τεῦχος 2ον), δτὶ δηλαδὴ ὁ Hegel, ταῦτιζων τὴν πραγματικότητα πρὸς τὸν λόγον κατὰ τρόπον ἴδεαλιστικόν, ἐμφανίζει τὸν ταῦτισμὸν τοῦτον οὐχὶ ὡς ἀπόλυτον καὶ ἀναπόφευκτον, ἀλλ' ὡς σχετικὸν καὶ πιθανόν, οὐχὶ ὡς ἀνάγκην, ἀλλ' ὡς ἀπλῆν τάσιν, ἢ δποία ἐνυπάρχει εἰς τὴν πραγματικότητα, τάσιν συνισταμένην εἰς τὸ νὰ συμπίπτῃ αὕτη πρὸς τὸ δρθὸν καὶ ἀληθές. Ο μονισμὸς τοῦ Hegel, δριμώμενος ἐκ τοῦ ἴδεαλισμοῦ, δὲν ἥτο δυνατὸν νὰ εἶναι ἀπόλυτος. Ο ἴδιος δὲ Hegel, ἐπεξηγῶν καὶ περισσεῖς τὸν μονισμὸν του, τονίζει εἰς τὴν πρώτην παράγραφον τῆς «φιλοσοφίας τοῦ δικαίου», δτὶ «Πᾶν δὲ τὸ δὲν ἀποτελεῖ πραγματικότητα τεθειμένην ὑπὲρ αὐτῆς ταύτης τῆς ἔννοίας, εἶναι παραδικὴ ὑπαρξία, ἐξωτερικὴ σύμπτωσις, δόξα, ἐστερημένον οὐσίας φαινόμενον, εἶναι ἀναληθὲς καὶ πλάνη». Ο ἴδιος λοιπὸν παραδέχεται ρητῶς, δτὶ ὑπάρχουν εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ ἐκδηλώσεις μὴ ταῦτιζόμεναι πρὸς τὸ δρθὸν καὶ ἀληθές. Πιστοποιῶν λοιπὸν δ Hegel ἀσυμφωνίαν τινὰ μεταξὺ πραγματικότητος καὶ ἴδεας—καὶ τοῦτο ἀκριβῶς θὰ ἔπρεπε γὰ τονισθῇ ἴδιαιτέρως ὑπὸ τοῦ Παπακωνσταντίνου—, θὰ ἀποφανθῇ, ἐφ' ὅσον δριμάται ἀπὸ τοῦ ἴδεαλισμοῦ, δτὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτῆς ἢ πραγματικότης παρεστράτησε, δτὶ ἢ πραγματικότης ὑστερεῖ ἀπέναντι τῆς ἴδεας, δτὶ αὐτὴ παρεξέκλινε τῆς «διαλεκτικῆς» καὶ λογικῶς ἀναγκαίας γραμμῆς της. Πιστοποιῶν δ Marxiσμὸς τὴν περὶ ἣς δ λόγος ἀσυμφωνίαν, θὰ ἀποφανθῇ ἀντιθέτως, δτὶ ἢ ἴδεα ἐμφανίζεται ὑστεροῦσα, δτὶ δηλαδὴ δ ὑποστηρίζων τὴν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν πραγματικότητα ἴδεαν ἐμφανίζεται καθυστερημένος ἀπέναντι τῆς ἐποχῆς του ἢ παραδίδεται εἰς οὐτοπικὰς φαντασιοπληξίας. Ισως ισχυρισθῇ δ Παπακωνσταντί-

νου, δτι ολα αύτα τάξιγώριζε μέν, όλλα τα «ἀπεσθήτησε» ώς υπέρ τούς δέον γγωστά, ώς κοινοτοπίας, τας δποίας δὲν κατεδέχετο νὰ ἐπαναλάβῃ. 'Επειδὴ δυστυχῶς ἐν Ἑλλάδι ἔλαχιστοι τῶν ἀπαρτιζόντων τὸ ἀναγνωστικὸν κοινὸν ἀνθρώπων θὰ εἰναι εἰς θέσιν νὰ ἐλέγξουν τοιούτον τινὰ ισχυρισμόν, πρέπει ἐνταῦθα ἥδη νὰ τοιούτη, δτι τὰ ἀνωτέρω περὶ Hegel λεχθέντα ἡσαν μέχρι τενὸς ἀγνωστα, δτι ἡ σημασία τῆς μνημονευθείσης ἀνωτέρω παραγράφου τῆς «φιλοσοφίας του δικαίου» του Hegel ἐξεταμήθη δεόντως ἡ μάλλον ἀπεναλύθητη τὸ πρῶτον υπὸ του Emil Lask, (πρβλ. «Gesammelte Schriften», Erster Band, Tübingen 1923, σ. 337 κ. ἑ.), δτι ἐκ τῶν Μαρξιστῶν μόνον οἱ γεώτατοι — συγκεκριμένως ὁ Lukács εἰς εἰδικὴν περὶ «Moses Hess καὶ καὶ περὶ τῶν προβλημάτων τῆς ιδεαλιστικῆς διαλεκτικῆς» (Leipzig 1926) πραγματείαν του — ἀνεκάλυψαν καὶ τονίζουν ιδεατέρως τὴν «σχετικότητα» του μονισμοῦ του Hegel, κατὰ βάθος δὲ τὸ «ἀσυμβίβαστον» του μονισμοῦ πρὸς τὸν ιδεαλισμόν, δτι τέλος — καὶ ἐξ οὐδέποτε ολα αύτα ἡσαν πρὸ πολλοῦ γνωστὰ — θὰ ἔπειπε, ἐν Ἑλλάδι τούλαχιστον, νὰ ἐπαναληφθοῦν καὶ μάλιστα εἰς μελέτην, ἡ δποία «εἰσάγει» εἰς τὴν διαλεκτικὴν καὶ ἐξετάζει τὴν σχέσιν του Marx πρὸς τὸν Hegel. Τὸ υπὸ του Marx ἐπιχειρηθὲν «ἀναποδογύρισμα» τῆς διαλεκτικῆς του Hegel γοεῖται πλήρως μόνον ἐὰν λεχθοῦν δσα ἀνωτέρω ἔτογίσθησαν.

Μὲ τὰς ἀνωτέρω σημειωθείσας ἐλλείψεις της ἐμφανίζεται ἡ πραγματεία του Παπακωνσταντίνου ἔλαχιστα ἵκανη νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὸ θεμελιώδες πρόβλημα τῆς διαλεκτικῆς. Ήπειρ' ολα τὰ ἀναμφισβήτητα προσέντα του, μεταξὺ τῶν δποίων προέχει ἡ σαφήνεια, «σκωντάφτει» δ συγγραφεύς εἰς τὴν ἐλλειψιν ἐπαρκῶν γγώσεων. Οἱ Μαρξισταὶ ἐν Ἑλλάδι, ἐξαιρέσει ἔλαχιστων, ἀνέλαβον μὲ κάποιαν ἐπιπολαιότητα τὸ ἔργον του πνευματικῶς ἐνεργοῦ Μαρξιστοῦ. 'Εὰν δοι Marx κατηγόρησε τὸν Dietzgen ἡ τὸν Lafargue, φαντασθῆτε τι θὰ ἔλεγε περὶ τῶν 'Ελλήνων ἐκείνων, οἱ δποῖοι κολακεύονται νὰ θεωρῶσιν ἔαυτοὺς ώς πλασθέντας κατ' εἰκόνα καὶ δμοίωσίν του!

* *

Τὸ δτι δοι Μαρξισμὸς ἀνεπτύχθη ἐν Ἑλλάδι εἰδικῶς κατὰ τρόπον τελείως ἐπιπόλαιον, ἐν πολλοῖς μάλιστα υπὸ τὴν πνευματικῶν καὶ γήθηκῶν κατωτάτην δυνατήν μορφὴν — τὸ τελευταῖον τοῦτο δὲν ἀφορᾷ βεβαίως τὸν Παπακωνσταντίνο, ἀφορᾷ δμως πολλοὺς ἐξ ἐκείνων, οἱ δποῖοι ἐμπνέονται ἀπὸ τὰ «εὔκολα» παραδείγματα Μαρξιστῶν, ώς αὐτὸς¹⁾ — θὰ ἀπετέλει πρόβλημα, ἐὰν τῆς ἐμφανίσεως του Μαρξισμοῦ

1) Χαρακτηριστικὰ εἶναι μερικὰ δημιοσιεύματα, τὰ οποῖα προεκλήθησαν ἀπὸ τὸ ἐναντίον μου στρεφόμενον παλαιότερον βιβλιάριον του Παπακωνσταντίνου. Οὗτο π. χ. εἰς τὸ περιοδικὸν «Σπάρτακος» (Δεκέμβρης 1931)

εἰς τὸν τόπον μας εἶχε προηγηθῆ πνευματική τις ζωὴς ἔντονος καὶ πειθαρχημένη, ἐὰν συγκεκριμένως εἶχε προηγηθῆ «φιλοσοφικὴ» παιδεία ἵκανή, ὅπως δημιουργήσῃ παράδοσιν ἥ καὶ ἀπλῆν τινα, ἔστω καὶ ἀραιάν, ἀτμόσφαιραν. Δυστυχῶς μέχρι τινὸς ὡδεμία φιλοσοφικὴ κίνησις εἶχε σημειωθῆ, οἱ περὶ τὴν φιλοσοφίαν ἀσχολούμενοι ἥ μᾶλλον οἱ

ἔδημοσίευσες «κάποιος» Π. Σ. σύντομον σημείωμα διαφημίζον τὸ βιβλιάριον τοῦ Παπακωνσταντίνου. Εἰς τὸ σημείωμα τοῦτο ὀνομάζομαι ἀπὸ τὸν Π. Σ. «θρασὺς στὴν ἀμάθεια μου», τὰ ὅσα ἔγραψα χαρακτηρίζονται «ἐπιστημονικὲς ἀνοησίες», ἐμφανίζομαι δὲ ὡς ἐπιθυμῶν νὰ δεῖξω τὴν «ἐπιστημοσύνη» μου «βασισμένος σὲ κακοχωνεμένες ἀναλύσεις τοῦ μαρξισμοῦ ἀπὸ δεύτερα γένη». Ἐάν ὁ «εὐσυνείδητος» Π. Σ. δὲν ἐπανεπαύετο ἀποκλειστικῶς εἰς ὅσα λέγει ὁ Παπακωνσταντίνος — (ἐλπίζω δέ, ὅτι ἡ παροῦσα κριτικὴ θὰ τὸν διδάξῃ, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ τιφλὴν ἐμπιστοσύνην εἰς ἄλλους καὶ διῆτες ἀνθρώπους μνημονεύοντας γερμανικὰ συγγράμματα. Ζωρὶς νὰ γνωρίζουν γερμανικὰ) — καὶ ἐὰν ἐλάμβανε τὸν κόπον νὰ «ξειρυλλίσῃ» ἀπλῶς τὸ περὶ Μάρκος βιβλίον μου, θὰ ἔβλεπεν, ὅτι αἱ «ἄμεσοι» εἰς τὰ ἔργα τοῦ Μάρκου παραπομπαί μου, παραπομπαί λεπτομερεῖς καὶ ἀπολύτως ἀκριβεῖς, εἰς οὐδὲν ἄλλο ἔνον βιβλίον ενδισκονται καθ' ὃν τῷ πόπον ἐπιχειροῦνται ὑπ' ἐμοῦ. Θὰ ἐδικαιοῦτο βεβαιώς νὰ μὲ κατηγορήσῃ, ὅτι παρηρμήνευσα τὸν Μάρκος, ὅχι δικαιούμενος δὲν ἐδιάβασα τὰ ἔργα του. Καλὸν θὰ ἦτο νὰ διαβάσῃ τὸν Μάρκος καὶ μερικοὺς ἀκόμη ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς, εἰς τὰ ἔργα τῶν ὅποιων ἐγὼ παραπέμπω, δὲ Π. Σ., δ ὅποιος θὰ ἐπρεπε νὰ φιλοδοξήσῃ νὰ είναι τόσον «θρασὺς στὴν ἀμάθεια του», ὅσον ἐγώ. Ἐάν ἐγνώριζεν δ Π. Σ. τὸν Μάρκος, θὰ δικαιολόγηε δχι μόνον ὅτι τὸν ἐδιάβασα, ἀλλ' ὅτι πρῶτος ἐγὼ ἀνέλυσα ἐν «Ελλάδι λεπτομερῶς τὸ «Κεφάλαιον» τοῦ Μάρκου καὶ ὅτι—ὅπερ ἔτι σπουδαιότερον—πρῶτος ἐγὼ ἀπεκάλυψα καὶ ἀνέλυσα (ἔστω καὶ κακῶς) ἔργα τῶν Μάρκου καὶ Engels, ὡς ἡ «Γερμανικὴ ἴδεολογία», ἔργα, τὰ δποῖα οἱ «Ελληνες Μαρξισται μόνον ἐπειτα ἀπὸ ἐμὲ ἡρχιστην νὰ ὀνομάζουν. Τὸ ἀνωτέρω μάλιστα σημειούμενον ἔργον τῶν Marx καὶ Engels, ἀνέκδοτον μέχρι τινὸς καὶ δημοσιευθὲν εἰς τὸ πρῶτον τεῦχος τοῦ «Marx-Engels-Archiv», δὲν εἶχεν ἀναλυθῆ ὁύτε ἔτι τῆς «Ελλάδος, ὅταν ἐξεδόθη τὸ περὶ Marx βιβλίον μου. Πῶς δικαιούμενος είναι δυνατὸν νὰ ἀναμείνῃ τις ἀπὸ τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος (ἢ μᾶλλον: ἀπὸ τὸν περὶ οὗ δὲν θὰ ἐπρεπε νὰ γίνεται κανέν λόγος) Π. Σ. νὰ γνωρίζῃ δλα αὐτά καὶ νὰ τὰ δμολογήσῃ; «Μαρξισταί», ὡς δ Π. Σ. δ Ξενάκης τῆς «σοσιαλιστικῆς ζωῆς» ἢ δ Τζαβέας, οἱ δποῖοι ἔκριναν ἐπίσης ἀναγκαῖον, βασιζόμενοι ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τοῦ Παπακωνσταντίνου, νὰ ἐξαντλήσουν ἐναντίον μου δληγη τὴν «ἐξεζητημένην» σχεδὸν ἀγραμματωσύνην των — (τὸ νὰ «ἐξαντλῆσ» εἰς βάρος ἄλλου τὴν σοφίαν ἢ εὐφυῖαν σου νοεῖται, τὸ νὰ «ἐξαντλῆσ» δικαιούμενος τὰς «πλουσίας» πηγὰς τῆς ἀγραμματωσύνης καὶ βλακείας σου είναι πρωτάκουστον), θὰ ἐπρεπε νὰ είχον ἀποκηρυχθῆ ἀπὸ τοὺς ιδίους ἐκείνους «Ελληνας Μαρξιστάς. οἱ δποῖοι σέβονται τὸν ἑαυτόν των καὶ τὴν μνήμην τοῦ Μάρκου!

ἀπαριθμούντες ταύτην ἀπλῶς ἀκαδημαϊκῆς, ξηροῖς καὶ ἄγροις, οὐδὲ μίαν εἰχον σχέσιν πρὸς τὸ «πνεῦμα», τοιουτοφέρπως δὲ καὶ ἡ ζωὴ δὲν κατωρθώθη νὰ ὑψωθῇ εἰς τὸ ἐπίπεδον ἐκείνο, τὸ ὅποῖσιν συντετάχτηκόν τοῦ συγχρόνου εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ήέρων φρασμένων, εὐσυνειδήτων Ἰσως κατάκανδνα, ἀχρήστων ἔμως, ἐν πολλοῖς μάλιστα καὶ ἐπικαιδύνων σύντυγραφῶν, «λεξικογραφικῶν» ἔργωνειῶν καὶ ἐξεζητημένων «τυπικῶν» φρασεολογιῶν δὲν εἶγε προγνωρίσει ἢ ἐπισήμως τούλαχιστον προσφερθεῖντο «φιλοσοφική». ἐν Ἐλλάδι σκέψις.¹⁾ Λέξεις, λέξεις, μόνον λέξεις ο αὐτὴ είναι ἢ ἐπικεφαλίς, ὅποι τὴν ὅποιαν θὰ ἐπρεπε νὰ περιγραφῇ (ἕάν γέτε καὶ ἀρχήν τὸν κόπον) ἢ σημειωθεῖσα μέγρι τινὸς εἰς τὸν τόπον μας ψευδοφιλοσοφική «ζωή». Χαρακτηριστικὸν είναι τὸ γεγονός, δτι ἔως γθὲς ἀκόμη, δηλαδὴ μέχρι τῆς ήμέρας, καθ' ἥν ἀνηλθον εἰς τὰ ἀκαδημαϊκά μας βήματα διδάσκαλοι, ὡς σὶ προελθόντες ἐκ τοῦ συγκροτηθέντος περὶ τὸ «Ἀρχεῖον φιλοσοφίας καὶ θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν» κύκλου, ἐθεωρεῖτο ὅποι τῶν φοιτητῶν μας ἢ φιλοσοφία ώς τὸ ἀναρτατὸν τῶν μαθημάτων, διὰ τῆς βίας δὲ ἐπετυγχάνετο ἢ συγκέντρωσις τῶν ἀκροσατῶν εἰς τὰς παραδόσεις, αἱ ὅποιαι—κατὰ τὰ ἀλλαχοῦ ἀρχεῖοντα—θὰ ἐπρεπε νὰ προκαλοῦν τὸ ἐνδιαφέρον δγ: μόνον τῶν ὅποιων παρακολουθούντων αὐτὰς σπουδαστῶν, ἀλλὰ καὶ πλήθους ἔξωθεν προερχομένων ἀκροσατῶν. Τὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα τῶν πανεπιστημίων μας θὰ ἐπρεπε νὰ ἀποτελοῦν «πνευματικὴ γεγονότα», ὡς τοιαῦτα δὲ θὰ ἐπρεπε νὰ ἔχουν ἀμεσον ἀντίκευμαν εἰς τὴν δλῆγην ζωὴν τοῦ τόπου. Οἱ ἀκαδημαϊκοὶ διδάσκαλοι τῆς φιλοσοφίας θὰ ἐπρεπε νὰ ἔχουν δημιουργήσῃ σχολὰς καὶ μαθητάς, νὰ ἔχουν δώσει ἀφορμὴν εἰς τὸ νὰ συγκατισθῶν κύκλοι πνευματικοὶ καὶ δὴ κύκλοι ἴκανοι, δπως προκαλέσουν ζωγτανήγ μετὰ τῆς κοινωνίας τομήν, ἢ φωνὴ τῶν «φιλοσόφων» μας θὰ ἐπρεπε νὰ ἔχῃ ἀκούσθη καὶ ἔξω τῶν αίθουσῶν, εἰς τὰς ὅποιας «ἔτυγε» νὰ διδάσκουν. Διὰ νὰ συμβοῦν δμως δλα κύτα, ἐπρεπε νὰ ὑπάρχουν οἱ ἀνθρωποι. Διὰ νὰ ἀκουσθῇ δ ἥγες, ἐπρεπε νὰ ὑπάρχῃ ἢ φωνῇ!

“Οταν εἰσήχθη ὁ Μαρξισμὸς εἰς τὴν Ἐλλάδα, δὲν ὑπήρχε τίποτε ἀπολύτως. Δὲν ὑπήρχε παράδοσις, ἀπέναντι τῆς ὅποιας θὰ γεθάνετο ὁ Μαρξισμὸς τὴν ὑποχρέωσιν νὰ λογοθετήσῃ.²⁾ Δὲν ὑπήρχεν ἀτμόσφαιρα,

1) Ἡ ἀναιμφισβήτητος ἀρτιότης συγγράμματος, ὃς τὸ τελευταίος ἐκδοθὲν περὶ «Λογικῆς» σύγγραμμα τοῦ Θ. Βορέα, δὲν ἀναιρεῖ τὰ ἀνωτέρω ἐν τῷ κειμένῳ τονιζόμενα, διότι τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἀναφέρεται εἰς εἰδικότατον τῆς φιλοσοφίας κλάδον. Ἡ «Λογική» τοῦ Θ. Βορέα ἀφορᾷ μόνον τὴν «τυπικὴν λογικήν», οὐδὲν δὲ τῶν οὐσιαστικῶν προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας ἀντιμετωπίζει.

2) Τὸ δτι δὲν ὑπάρχει «παράδοσις», τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς τὸ δτι οἱ τεταγμένοι, δπως διδάσκουν τὴν φιλοσοφίαν, δὲν ἡθέλησαν γὰ συλλεξιῶν καὶ διατηρήσουν ζωντανὰ τὰ στοιχεῖα τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, τὰ δποῖα, ὀσονδήποτε καὶ ἀν εἶναι δλίγα, θὰ ἱσαν διὰ τοὺς εἰσιθαν-

εἰς τὴν δόποιαν θὰ γῆσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ συμμορφωθῇ. Οἱ Ρῶσσαι Μαρξισταί, οἱ δόποιοι ἐστεροῦντο ἐπίσης ἑθνικῆς φιλοσοφικῆς παιδείας, ἐπολιτογραφήθησαν ψυχικῶς εἰς τὸν κόσμον τῆς γερμανικῆς φιλοσοφικῆς παραδόσεως. Ἡσκήθησαν ἐκεῖ ἐπὶ μακρὸν καὶ συστηματικῶς. Ἐμφαθαν νὰ σέβωνται τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἱστορίαν του. Ἰδίᾳ τὴν «ἱστορίαν» του! Τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι κάτι, τὸ δόποιον «ἔξ αποκαλύψεως» κατακτᾶται. Τὸ πνεῦμα ἔχει, δπως ἀκριβῶς καὶ ὁ ἀτομικὸς ἀνθρωπὸς ἢ ὁ ὥρισμένος τις λαός, τὴν ἱστορίαν του, τὰ πάθη καὶ τοὺς πόγωνας του, τὰς καλὰς καὶ κακὰς ἡμέρας, τὴν νεότητα καὶ τὸ γῆρας του, τὰς ἐπιτυχίας καὶ τὰ σφάλματά του. Τὰ σφάλματα μάλιστα πολλάκις (τὰ δὴ θεν σφάλματα) δὲν εἶναι δἰλιγώτερον δημιουργικὰ ἀπὸ τὰς λαρπρὰς καὶ καλλιγραφικῶς ἐκτυπωμένας καὶ διαφημιζόμενας σελίδας του. Ὁ Ρώσσος Μαρξιστὴς ἔχει μάθει νὰ σέβεται δλα αὐτὰ καὶ τὰ σέβεται ἐχι μόνον διότι ἐπολιτογραφήθη—ώς ἐλέγθη ἀνωτέρω—εἰς τὸν κόσμον τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ διότι εὑρεν εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ ἄμεσον ἑθνικὸν περιβάλλον του, ἐὰν δὴ παράδοσιν εἰδικῶς φιλοσοφικήν, πάντως πνευματικήν ζωὴν ἔντονον καὶ διὰ τὴς παραδόσεως πολλῶν δεκαετηρίδων κεκυρωμένην. Ἐν Ἑλλάδι τὰ πράγματα ὑπῆρξαν διάφορα. Ἡ προσκόλλησις εἰς τύπους τινὰς ἀρχαίους σχολαστικῶς καὶ ἔηρῶς ἀναμασσωμένους ἢ ὁ τυχαῖος, ἀσυστηματικότερος, σχεδὸν τυχοδιωκτικὸς προσανατολισμὸς εἰς ἔργα τινα δευτερευόντων καὶ κατωτέρων ἀκόμη πνευμάτων, ἔργα, τὰ δόποια ἔχρησίμευσαν, κακῶς μεταφράζόμενα, ὡς τὰ μόνα βοηθήματα τῶν πνευματικῶς ἀνησύχων καπως νέων, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γεννήσουν παράδοσιν, ἥθος φιλοσοφικὸν, πνευματικὴν πειθαρχίαν καὶ σεβασμὸν πρὸς τὸ μέγιστον τῶν δραμάτων, τὰ δόποια ἐγνώρισεν ἡ ἱστορία, πρὸς τὸ δράμα τοῦ πνεύματος. Μόνογ εἰς τόπον, δπου δὲν ὑπάρχουν τὰ στοιχεῖα αὐτὰ τῆς «στοιχειώδεστέρας» πνευματικότητος, ἦτο δυνατὸν νὰ εὔρεθῇ συγγραφεὺς φέρων

μένους τὴν ἀνάγκην τοῦ ἀληθοῦς καὶ ζωντανοῦ (οὐχὶ δὲ ἀπλῶς τοῦ τυπικοῦ καὶ λεξικογραφικοῦ) πρὸς τὸ παρελθόν συνδέσμου ἀρκετὰ διὰ νὰ χρησιμεύσουν ὃς βάσις παραδόσεώς τινος. Ἀρκεῖ νὰ ἀναγνώσῃ τις τὴν ἐν τῷ «Ἀρχεῖῳ φιλοσοφίας καὶ θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν» (ἔτος Γ', τεῦχος 3) δημοσιευθεῖσαν σύντομον μέν, ἀλλ' ἔξαιρέτως διαφωτιστικὴν μελέτην τοῦ Γ. Κ. Γρατσιάτου «Ἐγελιανοὶ ἐν Ἑλλάδι», διὰ νὰ ἴδῃ, δτι μερικοὶ παλαιότεροι, οἱ δόποιοι δὲν κατώρθωσαν νὰ ἀνέλθουν εἰς ἔδυας ἀκαδημαϊκάς, θὰ ἡδύναντο νὰ χρησιμεύσουν, ἐάνη μνήμη μιας ἦτο «εὐπρεπεστέρα», ὡς δρμητήρια φιλοσοφικῆς τινος ἐν Ἑλλάδι παραδόσεως. Ἐπρεπε νὰ ἐκδοθῇ δμως ὑφ' ἥμιν τῶν «νεωτάτων» τὸ «Ἀρχεῖον φιλοσοφίας καὶ θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν» διὰ νὰ ἔλθουν εἰς φῶς αἱ ἀνέκδοτοι ἐργασίαι τοῦ Β. Ἀντωνίας δού καὶ διὰ νὰ γίνῃ μὲ ἀληθῆ σεβασμὸν (καὶ δὴ ἀπλῶς χρονογραφικῶς, ὡς ἐγένετο ἵστως ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν) λόγος περὶ τῶν Φ. Πυλαρινοῦ, Ιωάννου Μενάγια, Θ. Καρούσου καὶ Παύλου Γρατσιάτου.

ἀνώτατον ἀκαδημαϊκὸν τίτλον, καὶ νὰ γράψῃ, ἀναμενόσθν γένους τὴν ἐξ ἄλλης τελείως διαθέσεως προελθούσαν καὶ ἐν τῷ πλαισίῳ ἀντίστορικῶς διατεθειμένης ἐποχῆς διατυπωθεῖσαν σκέψιν γγωστοῦ διὰ τὴν ὁξύτητά του Γάλλου συγγραφέως, διεὶς ἡ μέχρι τοῦδε διαρρεύσασα ἴστορία τῆς φιλοσοφίας εἰναι τῇ ἴστορίᾳ ἀπότον «παραστρατημάτων».¹⁾ Ή ἴστορίας τοῦ πνεύματος — καὶ τοῦτο θὰ ἔπειπε νὰ γνωρίζῃ ὁ περὶ οὐ διλόγος συγγραφεὺς — εἰναι τῇ ἴστορίᾳ αὐτῆς ταύτης τῆς «ζωῆς» καὶ δὴ τῆς ζωῆς εἰς τὴν ἐντογωτάτην τῆς ἐκδήλωσιν. Ή ζωὴ κινεῖται διαλεκτικῶς. Εὖν τὰ σκέλη τῶν διαλεκτικῶν ἀντιθέσεών τῆς ἀπετέλουν παραστρατήματα, θὰ ἥψανται πλήρως καὶ δὲν θὰ ἥτο δυνατόν, αἴροινεν, νὰ «περιληφθούν» — (αὐτὸς εἰναι ἀκριβῶς τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς διαλεκτικῆς κινήσεως) — εἰς τὴν δημιουργούμενην ἀνωτέραν σύνθεσιν. Εάν τοι «Χθὲς», ἀπετέλει παραστράτημα, δὲν θὰ ἥτο δυνατόν νὰ ἀποτελῇ τὴν παραμονὴν τῆς Σήμερον ὁ κόσμος θὰ ἥρχεται ἀπὸ σήμερον, συγκεκριμένως ἀπὸ τῆς στιγμῆς, καθ' ἥν ὁ παράδοξος «Ελληνικὸς συγγραφεὺς θὰ ἥρχεται σκεπτόμενος καὶ ἐκδίδων τὰ βιβλία του! Οπως δὲν εἰναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθούν ως παραστρατήματα αἱ καθημερινώτεραι τῆς ζωῆς ἐκδηλώσεις, ἡ γένεσις καὶ ζωὴ τῶν λαῶν καὶ πολιτειῶν, ἡ οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ των ἐξέλεξις, οὕτω δὲν εἰναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθούν ως παραστρατήματα τὰ μεγάλα τοῦ πνεύματος βήματα, τὰ ὅποια συνιστῶν τὴν ἴστορίαν τῆς φιλοσοφίας. Εὖν ἡ ὑπαρξίας τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Βάκωνος καὶ τοῦ Καρτεσίου, τοῦ Herder καὶ τοῦ Goethe, τοῦ Kant καὶ τοῦ Hegel, ἀπετέλει πράγματι παραστράτημα, φαντασθῆτε τι θὰ ἔπειπε νὰ λεγθῇ περὶ τῆς «ὑπάρξεως» τοῦ Νεοέλληνος.

1) Μόνον ἐν Ελλάδι ἥτο δυνατὸν νὰ ἐκδοθῇ συγκεκριμένως τὸ βιβλίον τοῦ Θεοδωρίδη «Εἰσαγωγὴ στὴν Φιλοσοφία», βιβλίον, τὸ ὅποιον — χωρὶς οὐδεμίαν νὰ ἐπιδεικνύῃ συνέπειαν, χωρὶς οὐδεμίαν νὰ ἀκολουθῇ κατεύθυνσιν (ὁ Θεοδωρίδης ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ εἰναι, ως φαντάζεται ἵσως, Μαρξιστής) — «δυσφημεῖ» κατὰ τὸν ἀπρεπέστερον δυνατὸν τρόπον δλόκληρον τὴν μέχρι τοῦδε διαρρεύσασαν ἴστορίαν τοῦ πνεύματος. Εκχυδαίζον τὴν δημιοτικὴν γλῶσσαν καὶ ἐκθέτον αὐτὴν εἰς τὰ δόματα αὐτῶν τούτων τῶν φίλων της, ἐκχυδαίζον τὴν σκέψιν τὴν φιλοσοφικὴν μὲν νοήματα τοῦ καρενείου καὶ τοῦ πεζοδρομίου, «κάνει πνεῦμα» (εὔκολον «πνεῦμα») εἰς βάρος τῶν μεγαλειτέρων φιλοσόφων, συγκεκριμένως δὲ εἰς βάρος ἐκείνων, ἀπὸ τοὺς δποίους ἥρυσθησαν τὰ φῶτα των οἱ συγγραφεῖς τῶν λεηλατηθέντων ὑπ' αὐτοῦ ἐγχειριδίων. Εἰς τὸ πρῶτον τεῦχος τοῦ Ε' ἔτους τοῦ «Ἀρχείου φιλοσοφίας καὶ θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν» πρόκειται νὰ δημοσιευθῇ ἐκτενῆς κριτικὴ τοῦ Ιω. Θεοδωρίδη καὶ ο πούλον περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Θεοδωρίδη, κριτικὴ, εἰς τὴν δποίαν θὰ ἀποκαλύπτωνται, δι' ἀμέσου παραβολῆς τοῦ κειμένου ξένων βιβλίων, αἱ μὲν ἀφάνταστον ἀσυνειδησίαν γενόμεναι ὑπὸ τοῦ Θεοδωρίδη λεηλασίαι καὶ κατὰ λέξιν ἀντιγραφαι.

έκείνου συγγραφέως, ὁ ὅποιος ἀπὸ τῆς καθηγητικῆς του ἔδρας βλέπει
ὅλα αὐτὰ τὰ πνεύματα ὑφιστάμενα αἰφνιδίως τὴν «δευτέραν παρου-
σίαν» των καὶ τὸν έαυτόν του ὡς τὸν ὄντατον κριτήν, τὸν τεταγμέ-
νον, ὅπως ἐκδώσῃ τὴν διαδικήν καὶ δριστικήν εἰς βάρος ὅλων αὐτῶν
καταδικαστικήν ἀπόφασιν! ΕΡΓΑΣΙΑΝΟΥ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΚΑΙ ΝΟΜΟΤΟΥ

“Ἐλειπε λοιπὸν εἰς τὸν τόπον μας μέχρι τινὸς δ σεβασμὸς πρὸς τὸ
πνεῦμα καὶ τὴν ἴστορίαν του, ἐλειπε τὸ φιλοσοφικὸν ἐκεῖνο ἥθος, τὸ
ὅποιον μακρὰ μόνον παιδεία ἦτο δυνατὸν νὰ καλλιεργήσῃ. Δὲν πρέπει
έπομένως νὰ ἀπορθῆται, ἐὰν καὶ σί “Ελληνες Μαρξισται εἶναι ἐστερη-
μένοις τοῦ ἥθους τούτου, ἐὰν ὄντιμετωπίζουν ἀφελῶς τὰ δυσκολώτερα
τῶν πραθλημάτων, χωρὶς νὰ γνωρίζουν τὴν ἴστορίαν των, ἐὰν διὰ τῆς
μηχανικῆς ἀπομνημονεύσεως ὥρισμένων λέξεων καὶ τῆς τυπικῆς, μη-
χανικῆς ἐφαρμογῆς ὥρισμένων σχημάτων νομίζουν, ὅτι ἀπέκτησαν καὶ
τὸ ἐνδεικτικὸν Μαρξιστοῦ συγγραφέως. Δὲν πρέπει νὰ ἀπορῇ π. χ. δ
Παπακωνσταντίνου (βλέπε τὸ περιοδικὸν «Νέα ἐπιθεώρηση»,
”Ιούνιος 1933) διὰ τὸ θράσος, τὸ ὅποιον εἶχε «κάποιος» Η: Γ. Λεκα-
τσᾶς νὰ ἐκδώσῃ τὸ πρῶτον τεῦχος ὀλοκλήρου ἴστορίας τῆς φιλοσοφίας
ἀπὸ τῆς ἐπόψεως τοῦ διαλεκτικοῦ διλισμοῦ, νὰ τολμήσῃ ὅπλαδὴ οὕτι,
τὸ ὅποιον σύδεις ἀπὸ τοὺς ξένους Μαρξιστὰς ἐτόλμησε μέχρι τοῦτο. ¹⁾)
Καὶ δὲν πρέπει νὰ ἔξεγερεται δ Παπακωνσταντίνου κατὰ τοῦ
κακοῦ ἔμοιδεάτου του, διότι καὶ δ ἕδιος δὲν ἔπρεπε νὰ τολμήσῃ ἀκόμη
νὰ ἐκδώσῃ εἰσαγωγὴν εἰς τὴν διαλεκτικήν. Χωρὶς νὰ θέλω βεβαίως νὰ
κάμω σύγκρισιν τοῦ Παπακωνσταντίνου πρὸς τὸν Λεκατσᾶ,
ἔφειλο πάντως νὰ τονίσω, ὅτι καὶ αὐτὸς δ Παπακωνσταντίνου,
ἄν καὶ γνωρίζει τὰ δλίγα συγγράμματα, εἰς τὰ ὅποια ἀναφέρεται, ἀν
καὶ ἔχει ἀσυγκρίτως μεγαλειτέραν ἐπίδοσιν, σοβαρότητα καὶ νοημο-
σύνην (δ Λεκατσᾶς στερεῖται καὶ τῆς ἀναγκαίας νοημοσύνης), δὲν
θὰ ἔπρεπε νὰ τολμήσῃ ἀκόμη νὰ γράψῃ εἰσαγωγὴν εἰς τὴν διαλεκτι-
κήν, χωρὶς νὰ σπουδάσῃ προηγουμένως τὸν Hegel καὶ τὸν Γερμα-
νικὸν ἐν γένει ἵδεαλισμόν, ὃς καὶ τοὺς γεωτέρους περὶ τὸ πρόβλημα
τοῦτο ἀσχολουμένους συγγραφεῖς, εἴτε Μαρξισται εἶναι οὗτοι, εἴτε ὅγι.
Μὲ σελίδας τινὰς τοῦ Hegel καὶ μὲ ὅλιγον τιγὰ Πικρὸν — (καὶ
περισσότερος «Πικρὸς» δὲν θὰ ὀφελοῦσε βεβαίως) — δὲν γράφονται φιλο-
σοφικὰ συγγράμματα. Εἶναι καιρὸς νὰ σοβαρευθῶμεν δλίγον καὶ εἰς
τὸν τόπον μας. Ο Παπακωνσταντίνου εἶναι ἔξι ἔκείνων, οἱ ὅποιοι,
ἄν θελήσουν, δύνανται ἀποτελεσματικῶς νὰ συμβάλλουν εἰς τοῦτο!

Παναγ. Κ. Κανελλόπουλος

1) Βλέπε σύντομον κριτικὴν τοῦ βιβλίου τοῦ Λεκατσᾶ εἰς τὸ „Ἀρ-
χεῖον Φιλοσοφίας καὶ θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν“, ἔτος Δ', τεῦχος 3, σ. 316 κ.ε.
Εἰς τὴν κριτικὴν ταύτην ἀρκοῦμαι εἰς τὸ νὰ καταγγεῖλω τὰ πρωτοφανῆ δι'
αὐτὴν ταύτην τὴν „Ελλάδα ἀνομήματα, τὰ ὅποια διαπράττει δ συγγραφεὺς
εἰς βάροις τῶν ὀνομάτων τῶν συγγραφέων, τοὺς ὅποιους μνημονεύει, καὶ τῶν
τίτλων τῶν ἔργων, εἰς τὰ ὅποια παραπέμπει.

Ε.Υ.Δ. ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006